

ПОСИЛАННЯ

1. Святині Сумщини. Духовне світло Богородиці Охтирської: (до 265-річчя явлення чудотворного образу): [буклет] / Сумський обласний художній музей ім. Никанора Онацького; авт. тексту Н.С. Юрченко. – Суми, 2004. – 8 с.: іл.; Шулика, В.В. Ахтырская икона Пресвятой Богородицы и ее списки // Культурна спадщина Слобожанщини. Культура і мистецтво: зб. наук.- популярних ст. – Х.: Мачулін, 2007. – Число 6 – С. 54–63; Паньок Т.В. Окремі нотатки до історії Охтирської Богородиці // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв: Зб. наук. праць. – 2009. – № 9. – С. 94–99.

2. Гумилевский Ф. Общий обзор епархии Черниговской. / Ф. Гумилевский. – Чернигов: Губ. Тип., 1861. – 363 с.

3. Шулика, В.В. Ахтырская икона Пресвятой Богородицы и ее списки // Культурна спадщина Слобожанщини. Культура і мистецтво: зб. наук. – популярних ст. – Х.: Мачулін, 2007. – Число 6 – С. 54–63.

Травкина О.И. Списки чудотворной иконы «Ахтырская Богородица» из собрания Национального архитектурно-исторического заповедника «Чернигов древний»

В статье впервые обнародованы списки чудотворной иконы «Ахтырская Богородица» из собрания Национального архитектурно-исторического заповедника «Чернигов древний». Проведенный анализ показал, что собрание икон «Ахтырская Богородица» отображает достаточно широкий круг списков этой иконы XVIII–XIX ст., написанных в различной манере и технике, которые были распространены на Черниговщине. Введение их в научный оборот позволит исследовать региональные особенности иконографии, колорит и художественные средства иконописцев двух соседних регионов – Черниговщины и Слобожанщины.

Ключевые слова: чудотворная икона «Ахтырская Богородица», списки иконы, иконография, Распятие, Слобожанщина, Черниговщина.

Travkina O.I. Replicas of the wonder - working icon «Okhtyrka Mother of God» from the collection of Ancient Chernihiv National Architectural and Historical Reserve.

In the article replicas of the wonder - working icon «Okhtyrka Mother of God» from the collection of Ancient Chernihiv National Architectural and Historical Reserve were shown. The analysis showed that the collection of icons «Okhtyrka Mother of God» displays a fairly wide range of lists of this icon of XVIII – XIX centuries written in a variety of ways and techniques that were common of Chernihiv region. Putting them into scientific use will allow you to explore regional features of iconography, color and artistic means of icon painters of two regions – Chernihiv and Slobozhanshchyna.

Key words: wonder-working icon «Okhtyrka Mother of God», replicas, iconography, the Crucifixion, Slobozhanshchyna, Chernihiv region.

19.02.2019 р.

УДК 069.5:2(477.51)«17/18»

С.В. Рой

РЕЛІГІЙНО-СЛУЖБОВІ КНИГИ ХVIII–ХІХ ст. У ФОНДАХ НІЖИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ ІМЕНІ ІВАНА СПАСЬКОГО

В статті представлені результати дослідження книжкового зібрання НКМ ім. І. Спаського, зокрема, збірки релігійно-службових книг ХVIII–ХІХ ст. Виявлено особливості книг, час та місце їх видання, а також характерні риси їх оформлення. Стаття присвячена дослідженню та атрибуції релігійно-службових видань ХVIII–ХІХ ст., що знаходяться у фондах НКМ ім. І. Спаського.

Ключові слова: релігійно-службові видання, Біблія, Євангеліє, Псалтир, Часослов, Кафізми, сигнатура, Ніжинський краєзнавчий музей ім. І. Спаського.

Розвиток видавничої справи у ХVIII–ХІХ ст., зокрема функціонування найбільших друкарень в Україні, свідчив про значний прогрес у культурно-освітніх процесах у цей період. Слід зауважити, що типографії у ХVIII–ХІХ ст. випускали як світську, так і духовну літературу для просвітницьких цілей. Переважно більшість видавничої продукції типографій становили книги релігійно-морального змісту, що були призначені для широкого вжитку. Саме даний сегмент представлений у фондовому зібранні НКМ ім. І. Спаського.

Актуальність дослідження кирилических видань ХVIII–ХІХ ст. зумовлена важливістю вивчення типографської справи та потребою створення музейних каталогів колекцій стародруків. До того ж дані видання є цінними з історичної та експонаторної точки зору.

Зазначена тема є малодослідженою. Вона в основному представлена у вигляді каталогів кирилических видань Києво-Печерської лаври, складених дослідницею Г.Є. Варварич та спеціалістом із старообрядницьких видань А.В. Вознесенським. Їх праці присвячені переважно виданням найбільших типографій в Україні та Росії [13; 14].

Богослужіння, починаючи ще з ХІV ст., проводилося за особливими книгами, головними з яких були Євангеліє, Апостол (або книга діянь Апостольських) і Псалтир. Існує цілий ряд інших книг для богослужіння, зокрема Часослови, в яких прописаний порядок звершення щоденних служб, крім літургії. Церковні книги друкувалися особливим кирилическим шрифтом. До середини ХІХ ст. їх тиражі були більшими, ніж художньої літератури (більше п'ятнадцяти тисяч екземплярів).

Книги із застосуванням церковного шрифту у ХVIII–ХІХ ст. в Україні видавалися у типографіях Києво-Печерської лаври, Троїцько-Ільїнського монастиря м. Чернігова; дещо більше богослужбових книг видавалося в Синодальних типографіях Москви та Санкт-Петербурга. У фондах НКМ ім. І. Спаського є 13 видань, які також в переважній своїй більшості видані у цих типографіях. Головним чином вони були надруковані в період з 1759 по 1895 рр. У фондовому зібранні церковно-службових книг представлені: Євангеліє, Псалтирі, Часослов, Кафізми, Біблія (Єлизаветинського періоду), «Житіє Миколи Чудотворця», а

також релігійно-моральні «Устави християн».

Перлиною серед релігійно-службових видань XVIII–XIX ст. в колекції музею є два Псалтирі. Перший з них був виданий 1783 р. в типографії Троїцько-Ільського монастиря у м. Чернігові [1]. Особливістю даної книги є те, що зберігся титульний лист; також є дві гравюри: «Троїця Святая» та «Давид Піснопівець». Книга налічує 418 сторінок, друк здійснений двома фарбами, сигнатура (порядковий номер аркуша книги) прописана кириличними цифрами в правому нижньому кутку кожної сторінки. Крім цього на полях деяких сторінок присутні маргіналії: на сторінці 193 навпроти слів в тексті «ѡ пѣніа» написано: «пѣніе» (простим олівцем); на верхньому полі аркуш 194 «Слава» (чорнилами). Псалтир у шкіряному переплетінні з тисненням. Обкладинка покрита лаком, у деяких місцях доданий шкірозамінник.

У 1884 р. в типографії Києво-Печерської лаври вийшов «Псалтирь». Як і попереднє видання, книга містить гравюри із зображенням святих, друк кольоровий, заголовки виділені червоною фарбою, в тексті є заставки, рослинний орнамент, орнаментовані заголовні літери та літери окремих глав, сторінки обрамлені в рамках, папір цупкий [2]. Сигнатура (порядковий номер аркуша книги) прописана кириличними цифрами в правому нижньому кутку кожної сторінки, також є наявними маргіналії. Книга містить 306 сторінок, титульний лист відсутній, корінець шкіряний, коричневий, книга в твердій дерев'яній обкладинці, пофарбованій срібною фарбою. За описом Г.С. Варварич, титульний лист в оригіналі даного видання обрамлений в рамку із зображенням хоругв та інших церковних атрибутів, на звороті – Печерська ікона Божої Матері [13]. Є відтиск – з благословенням царської сім'ї Олександра III та Священного Синоду.

До цінних релігійно-службових видань кінця XIX ст. відноситься «Часослов учебный для начальных сельских училищ» [3]. Він був виданий в Москві у Синодальній типографії у 1891 р. старослов'янською мовою. Особливістю даного видання є те, що збереглася однополосна титульна сторінка. Видання містить гравюри на біблійну тематику. У змістовній частині вказані вечірні проповіді, Псалми, Пісні тріоди та Радониця. Текст надрукований однією фарбою – чорною. Заголовна орнаментация відсутня. Книга в цупкій обкладинці чорного кольору, корінець сірий.

Дуже цінною, але мало дослідженою, є церковно-службова книга кінця XVIII – початку XIX ст. [4]. Вихідні дані видання, на жаль, відсутні. Книга переплетена наново і краї обрізані в 50-х рр. XX ст. Палітурка з коричневого шкірозамінника. В тексті є орнаментовані заставки, кінцівки зроблені червоним кольором. Книга містить текст пасхальної служби та служби на світлу Радоницю.

Орієнтовно протягом 1817–1824 рр. вийшла книга, призначена для богослужіння, під назвою «Кафізми» [5]. Видання було надруковано типографським способом, старослов'янською мовою, титульний лист відсутній, немає кафізми першої. На початку кафізми розміщено чорно-бі-

лі заставки сюжетно-символічного характеру. Перша літера кожної кафізми оформлена рослинним орнаментом. Палітурка цупка, коричневого кольору.

У 80-х рр. XIX ст. було випущено чотири «Євангеліє». У колекції книг церковного шрифту є видання Києво-Печерської лаври 1885 р. [6] – «Євангелія чтомая во святый и великий четверок, на литургии на умовение и по умовению ног и во святый великий пяток на утриние 12 святых страстей Господа Бога и Спасителя нашего Иисуса Христа». Обсяг видання – 537 сторінок. Воно містить глави «Від Матвія, Луки, Марка, Іоанна», написано старослов'янською мовою. Титульний лист відсутній. Ілюстрації чорно-білі, сюжетно-символічні, форматні, вміщені на лівій стороні від початку глави. Над текстом зліва на розвороті розміщена заставка: орнаментальна з сюжетної вставкою. Назви глав і підзаголовків надруковані червоним кольором. В кінці глав орнаментальна кінцівка. Кожна сторінка книги взята в орнаментовану прямокутну рамку. Обкладинка нова, картонна, чорного кольору, корінець з чорної тканини.

Особливою подією церковного життя XVIII ст. після значної перерви стало видання «Біблії». Недоліки Острозького видання, надрукованого майже без змін в Москві в 1663 році, були помітні для багатьох, тому в 1713 році були здійснені спроби перегляду Острозької Біблії. Роботу з підготовки нового видання очолив єпископ Феофілакт Лопатинський, ректор Московської Духовної Академії, ієромонах Яків Блоннічій, Варлаам Ляцевський. Нове видання – так звана «Єлизаветинська Біблія» – вийшло в світ в Санкт-Петербурзі в 1751 році і в Москві в 1756 році, було перевидано вісім разів, з 1757 по 1797 рр. У 1758 і в 1779 роках «Біблія» була перевидана з виправленнями у типографії Києво-Печерської лаври.

У фондах Ніжинського краєзнавчого музею є «Біблія» видання 1758 р. Її повна назва – «Библия, сиречь книги Священного писания Ветхого и Нового Завета» [7]. Обкладинка шкіряна, на титульному листі напис: «Библия сиречь книги священнаго писания Ветхого и Новаго Завета», сторінки в лінійних рамках, друк у два кольори червоною та чорною фарбами. Видання містить 49 гравюр, серед них – Розп'яття Ісуса Христа та види старовинних міст, описаних в Біблії. На другому листі першої сигнатури – гравюра імператриці Єлизавети Петрівни, через що в народі вона називалась «єлизаветинська». Ця «книга книг» побачила світ у 1758 р. у типографії Києво-Печерської лаври, була надрукована церковно-слов'янською мовою, має обсяг 825 сторінок.

До біблійних видань XVIII–XIX ст. належить «Новый Завет Господа нашего Иисуса Христа». Книга видана старослов'янською мовою в Синодальній типографії в м. Санкт-Петербурзі в 1885 р. [8]. Титульні листи – перший та другий – відсутні, загальний обсяг книги становить 1122 сторінки. Має орнаментовану кінцівку. Книга в твердій коричневій обкладинці. На розвороті – тиснений хрест в орнаментованій тисненій рамці, по заду – рамка. В кінці книги під вхідними даними є написи чорни-

лами, олівцями, чорною тушшю про сім'ю Бардакових.

Ще одне цінне видання «Євангеліє», яке також мало назву «Новый Завет Господа нашего Иесуса Христа» (Євангеліє), видане в Синодальній типографії м. Санкт-Петербургу у 1889 р. [9]. Обкладинка чорного кольору, корінець темно-синій, обсяг видання 1122 сторінки. Книга містить текст канонічних Євангеліє з додатком покажчиків Євангелієських читань, місяцеслова і додатки, одноколірний друк, сюжетно-орнаментальні заставки, літери, широкі орнаментні обрамлення тексту.

Серед рідкісних книг, які видавались для духовної самоосвіти православних вірян, була книга «Крестьянин в уединении. Мне же прилипятся к Божие благо есть» [10]. Вона з'явилася в м. Бреславі у 1763 р., потім у Санкт-Петербурзькій типографії перекладена російською мовою. Це друге видання, що побачило світ у Московській університетській типографії М. Новікова у 1781 р. У тексті в кінці кожного розділу розміщений рослинний орнамент. Однією з особливостей даного видання є те, що на титульному листі і сторінці 35 є штампи Чернігівської семінарської бібліотеки.

До книг, що вчили основам християнського віровчення, відноситься «Устав о християнском житии, сиречь о постах и о поклонах, и о праздницах великих, средних и малых, такжеже и о домашней молитве, яко достоит за всю церковную службу лишившимся соборныя службы псалтирию, или поклонами, или молитвами исправляти», виданий в 1891 р. [11]. На думку А.В. Вознесенського, автора фундаментальних досліджень зі старообрядницької літератури, вперше дана праця була видана в середині 1790-х рр., яка до середини XIX ст. зазнала 17 перевидань [14]. Книга в обкладинці з м'якого картону. Корінець із шкірзамінника коричневого кольору. Текст однополосний, чорного кольору, тільки заголовки віддруковані червоною фарбою, обсяг видання 244 сторінки. Заставки та кінцівки з квітковим орнаментом.

Однією з найперших книг кінця XVIII ст., у яких описувалось життя святих, є «Житие Николая Чудотворца». Видане у м. Клинці, в типографії Я. Жиезнякова у 1798 р., «Житие», було передруковане з Московського, що вийшло ще в 1641 р. [12]. А.В. Вознесенський зазначає, що перші старообрядницькі видання цієї книги були ще в 80-х рр. XVIII ст., і тут же виникли дві традиції друку: гроднинсько-супральська, яка зверталася до московського видання 1643 р.; клинцівська, яка за взірць брала московське видання 1641 р. [14]. У даному випадку це – примірник клинцівської традиції. Книга в твердій обкладинці з дерева, обтягнутого темно-коричневою пресованою шкірою. Наявними є застіжки, нависні з металевими (мідними) наконечниками, кріпляться мідними цвяхами. Текст є однополосним, чорного кольору, назви та заголовки виділені червоним кольором. Книга має 562 сторінки. Заголовні літери орнаментовані, папір має водяні знаки.

Загалом, у фондах Ніжинського краєзнавчого музею ім. І. Спаського зберігається невелика кількість кири-

личних видань XVIII–XIX ст., кожне з яких є перлиною у фондовій колекції. Своєрідність кожної книги полягає як у типографському рішенні, так і у змістовно-смысловому наповненні. Їх вихід у світ мав свою історію та означав певний цивілізаційний поступ у розвитку культури в Україні. Найбільше представлених релігійно-службових книг вийшло в типографіях Києво-Печерської лаври та Московській синодальній типографії. «Євангеліє» найбільше було випущено в Санкт-Петербурзькій синодальній типографії. Чернігівська типографія Троїцько-Льїнського монастиря також активно долучилася до видання церковної літератури. Даний сегмент книжкового зібрання ще потребує ґрунтовного вивчення, адже кожний із вказаних екземплярів може бути предметом окремого дослідження.

ПОСИЛАННЯ

1. Псалтырь. – Чернигов: Издание типографии Троицко-Ильинского монастыря, 1783. – 418 л. (КН–11–14780 – відділ фондів НКМ ім. І. Спаського).
2. Псалтырь с толкованием. – К.: Издание типографии Киево-Печерской лавры, 1884. – 306 л. (КН–12–5849 – відділ фондів НКМ ім. І. Спаського).
3. Часослов учебный для начальных сельских училищ. – М.: Издание Синодальной типографии, 1891. (КП–1–14502 – відділ фондів НКМ ім. І. Спаського).
4. Книга церковно-службова, кінець XVIII – поч. XIX ст. [Вихідні дані відсутні]. (КН–13–16845. – відділ фондів НКМ ім. І. Спаського).
5. Кафизмы. 1817–1824 гг. (КП–11–14513 – відділ фондів НКМ ім. І. Спаського).
6. Евангелия чтмая во святый и великий четверок, на литургии на умовение и по умовению ног и во святый великий пяток на утриние 12 святых страстей Господа Бога и Спасителя нашего Иесуса Христа. – К.: Издание типографии Киево-Печерской лавры, 1875. – 537 л. (КП–11–14504 – відділ фондів НКМ ім. І. Спаського).
7. Библия, сиречь книги Священного писания Ветхого и Нового Завета. – К.: Издание типографии Киево-Печерской лавры, 1758. – 825 л. (КП–1–348 – відділ фондів НКМ ім. І. Спаського).
8. «Новый Завет» Господа нашего Иесуса Христа». – СПб.: Издание Синодальной типографии. – 1885 г. – 1122 л. (КП–11–14510 – відділ фондів НКМ ім. І. Спаського).
9. «Новый Завет» Господа нашего Иесуса Христа» (Евангелие). На старословянском языке. – СПб.: Издание Синодальной типографии, 1889. – 1122 л. (КП–11–14515 – відділ фондів НКМ ім. І. Спаського).
10. Крестьянин в уединении. Мнеже прилипятся к Божие благо есть. – Бреслав, 1763. – 350 л. (КН–12–15702 – відділ фондів НКМ ім. І. Спаського).
11. Устав о християнском житии. – М.: Издание Синодальной типографии, 1891. – 244 л. (КН–12–15853 – відділ фондів НКМ ім. І. Спаського).
12. Службы житие и чудеса Николая Чудотворца. – Клинцы: издание типографии Я. Железнякова, 1798. – 562 л. (КН–12–15848 – відділ фондів НКМ ім. І. Спаського).
13. Варварич Г.Е. Славянские книги кирилловской печати XVII–XX вв.: каталог книг, изданных в Киево-Печерской лавре. – К., 1981. – 79 с.
14. Вознесенский А.В. Кириллические издания старообрядческих типографий конца XVIII–начала XIX века: Каталог / Сост. Вознесенский А.В. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та., 1991. – 160 с.

Рой С.В. Религиозно-служебные книги XVIII–XIX вв. в фондах Нежинского краеведческого музея имени Ивана Спасского

В статье представлены результаты исследования книжного собрания НКМ им. И. Спасского, в частности сборники религиозно-служебных книг XVIII–XIX вв. Выявлены особенности книг, время и место их издания, а также характерные черты их оформления. Статья посвящена исследованию и атрибуции религиозно-служебных изданий XVIII–XIX вв., находящихся в фондах НКМ им. И. Спасского.

Ключевые слова: религиозно-служебные издания, Библия, Евангелие, Псалтырь, Часослов, Кафизмы, сигнатура, Нежинский краеведческий музей им. И. Спасского.

Roi S.V. Religious and service books of the XVIII-XIX centuries in funds of the Nizhyn Regional History Museum named after Ivan Spassky

The article presents the results of the research book collection NKM named after I. Spassky, in particular the collection of religious-service books of the XVIII–XIX centuries. The peculiarities of the books, the time and place of their publication, as well as the features of their design are revealed. The article is devoted to the research and attribution of religious and service editions of the XVIII–XIX centuries, which are in the funds of NKM named after I. Spassky

Key words: religious-service editions, the Bible, the Gospel, the Psalter, the Hourslov, the Kafizms, the signature, the Nizhyn Museum of Local Lore named after I. Spassky.

13.02.2019 р.

УДК 069.51(477.53):738

Н.Г. Кондратенко

**ЗІБРАННЯ КАХЛІВ ІВАНА ГЛАДИРЕВСЬКОГО
У КОЛЕКЦІЇ ПОЛТАВСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО
МУЗЕЮ ІМЕНІ ВАСИЛЯ КРИЧЕВСЬКОГО**

Стаття присвячена зібранню авторських кахлів Івана Гладиревського у колекції Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Подано детальний опис колекції, визначено перспективи подальшого використання експонатів у музейному просторі.

Ключові слова: кахля, зібрання, Іван Гладиревський, Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського.

Побут та культура українців віддавна були нерозривно пов'язані зі своєрідним серцем будь-якої оселі – піччю. Культ печі традиційно символізував родинний затишок та добробут. Важливим елементом оздоблення та функціональною частиною печі ще з кінця XIV ст. стають кахлі. Розповсюдження обігрівальних печей, а відповідно й пічних кахлів, у цей період пов'язується із посиленням західноєвропейських та польсько-литовських економічних та культурних впливів. З кінця XVI ст. кахлярство на теренах України розвивається вже на власному ґрунті, поступово набуває національних рис і у XVIII ст. сягає свого найвищого розвитку. Протягом XIX ст. виготовлення кахлів переходить до мануфактурних та фабричних форм виробництва, значною мірою втрачаючи свою етнографічну специфіку [1, с. 129–142].

У той же час авторські роботи гончарів набувають особливого колориту, поєднуючи природне чуття майстра, традиційні орнаменти й техніки із новітніми стилістичними напрямками, що приходять у народне мистецтво у другій половині XIX ст. Зібрання авторських кахлів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського нараховує понад триста одиниць. Дев'яносто три із них створені в опішненському керамічному осередку відомим майстром-кахлярем Іваном Гладирев-

Рис. 1. Реконструкція частини печі з будинку Полтавського губерньського земства

ським. Вони привертають увагу своєю святковою яскравістю та модерною зображальною естетикою.

Метою даної статті є дослідження та аналіз цієї частини зібрання авторських пічних кахлів. Оскільки вона була сформована ще у першій половині XX ст., усі музейні предмети, віднесені до збірки, постраждали у роки Другої світової війни (1939–1945), коли будівля музею згоріла під час відступу ворожих військ із Полтави у 1943 р. Незважаючи на те, що цінності почасти були евакуйовані до м. Уфа, Тюмень, Красноярськ (Російська Федерація), а почасти вивезені до Німеччини, колекція кахлів залишилась у будинку музею. Після війни практично усі вони виявились дуже пошкодженими,